

FARKAS ALADÁR

Fürdőkultúra és gyógyturizmus Borszéken

A borszéki fürdőélet története a kezdetektől 1918-ig

Bevezetés¹

Az ember ősi vágya más vidékek, szokások megismerése, mivel nem elégszünk meg szűkebb hazánk bejárásával. Ezért egyre tágitjuk ezt a kört, szeretnénk minél többet látni, tudni a minket körülvevő világból és új élményeket szerezni.

A XIX. századi polgárosodás óta ez a folyamat felgyorsult. Már nemcsak a vagyonos arisztokrácia, a katonai elit, a gazdag kereskedők engedhették meg maguknak, hogy pár hétre, esetleg hónapra messzi vidékekre utazzanak pihenni. A polgári középosztály, sőt az alsó középosztály jobb anyagi körülmények között élő tagjai is: tisztviselők, néptanítók is egyre inkább utazgattak, nyaraltak. Így, sokan eljutottak Székelyföldnek e vadregényes vidékére, a Tölgyesi-szorosba is. A XIX. század óta régiókban minden történeti korszak politikai rendszere és társadalma (Habsburg Birodalom, Osztrák-Magyar Monarchia, Románia) kialakított egy sajátos szórakozási, kikapcsolódási szokást, ami Borszék fejlődését is befolyásolta.

A települést fekvése, természeti adottságai (elragadóan szép környezet, változatos domborzat és növényzet, a gyógyhatású ásványvizek, kedvező éghajlati viszonyok) alkalmassá tették a fürdőélet kialakulására. A több évszázados hagyomány, a legendás gyógyulások híre, egyre több ember érdeklődését felkeltette. Annak

1 Kiegészítette, további jegyzékekkel ellátta és lektorálta Nagy József.

ellenére, hogy Borszék viszonylag távol esett a magyarországi élet forgatagától, megközelítése is nehézkes volt, vendégek százai, ezrei keresték fel gyógyulás vagy egyszerűen csak üdülés, pihenés, kikapcsolódás és feltöltődés céljából.

A falu természeti adottságainál fogva predesztinálva volt az egészségturizmus irányába. Ez egyrészt a megelőzést szolgálta, másrészt a tulajdonképpeni gyógyturizmust. Objektív paraméterek jelentős többsége igazolja ásványvizeink gyógyító hatását. Az évszázadok során orvosok, vegyészek tömkelege vizsgálta és igazolta ezeknek a vizeknek a gyógyító erejét. Ehhez társul még a tiszta hegyi levegő és a napfény, amelyek természetes gyógy-tényezzőként hatnak a szervezetre.

Minden történeti korszakban próbálták biztosítani a szükséges infrastruktúrát, ételmezési, kulturális viszonyokat, sportolási és szórakozási lehetőségeket az ide érkező vendégek számára. Ma, amikor az emberek egy része kevésbé egészséges életmódot folytat, sokat és rendszertelenül étkezik, keveset mozog, gyógyszerek sokaságát tömködi magába, szinte szükségzerű a megelőzés, illetve a regenerálást szolgáló aktív wellness és fitnesz. Aki pedig valamilyen betegségben szenved vagy műtéten esett át, annak gyógyulás, illetve rehabilitáció céljából kell felkeresnie a gyógyhelyeket.

Borszék rendelkezik mindazon természeti és gyógyászati adottságokkal, amelyek biztosítják a korszerű balneológiát gyógyvizes kezelések keretében, a mofettában és a kiegészítő szolgáltatásokon keresztül (szépészet, kozmetika, fodrászat). Ásványvizeink gyógyvizek, minden forrásnak más-más vegyi összetétele van és ebből kifolyólag más-más betegségek gyógyítására alkalmas. Szinte nincsen olyan betegség, amelyet Borszéken ne lehetne gyógyítani ivókúra vagy gyógyfürdő segítségével.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a XIX-XX. század fordulóján Borszék a történeti Magyarország egyik legnevezetesebb fürdőhelye volt. Az alábbiakban áttekintjük Borszék fürdőéletét a legrégebbi időktől 1918-ig.

A kezdetekről

A borszéki ásványvíz már az Erdélyi Fejedelemség idején ismert volt. Kezdetben a borvizet csak ivóvízként használták, gyógyhatására hosszabb fogyasztás után jöttek rá. 1594-ben Báthory Zsigmond, Erdély fiatal fejedelme köszvényben

szenvedett és olasz orvosa, Niccolo Bucella² javallotta a borszéki Lobogó fürdő vizét. A borvizet nehéz vasabroncsos cserfahordókban, szekérrel szállították Gyulafehérvárra, a fejedelem udvarába. Itt a vizet jéggel ismét lehűtötték, s Báthory naponta megfürdött benne.³ Tehát ekkor már a fejedelmi udvarban is ismerték a borszéki borvíz jótékony hatását.

1687-ben Marco Della Fratta⁴ velencei utazó útinaplójában⁵ írt a borszéki borvíz kutakról, habár ekkor még nem volt itt település. Benkő József történetíró szerint 1740 előtt csak a bölényvadászok járták az itteni erdőket.⁶ Viszont egy 1745-ből származó perirat szerint, a szárhegyi gróf Lázár Ferencnek,⁷ Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék főkirálybírójának pásztora több évben megrongálták a Gyergyószék által építtetett római katolikus kápolnát és a fürdőházakat.⁸

1762-ben a források közelében őrház és vendégház épült az 1. székely határőr-gyalogezred tisztikarának jóvoltából, amelyet ekkor szerveztek egész Csíkszéken, és Gyergyószék egy határőr-zászlóaljat állított fel az ezred részeként. Addig csak egy gyalogösvényen lehetett megközelíteni a fürdőhelyet, de a székely határőrség elkezdett építkezni, megkönnyítve az ideutazást a vendégek számára.⁹

Ekkor jelent meg Mária Terézia királynő rendelete az ásványvizek vizsgálatára és forgalmazására vonatkozóan. Ennek hatására kezdődtek az első vízelemzések.

- 2 Bucella, Niccolo (1520-1599) protestáns hitre tért, majd eretnekké nyilvánított páduai orvos. 1574-ben az inkvizíció elől a protestáns Erdélybe menekült. Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király kegyeibe fogadta. Később Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem udvari orvosa volt.
- 3 MIKÓ Imre: Öt pohár ásványvíz és a hatodik. In: *Korunk*, 25. (1966) 10. sz. 1382.
- 4 Marco Antonio Della Fratta et Montalbano (1635-1695) bolognai olasz arisztokrata utazó, bejárta főleg Észak-Európa államait, nemességet kapott II. János Kázmér lengyel királytól. Hazatérése után, 1676-ban jelent meg balneológiai műve *Catascopia Minerale* címmel.
- 5 DELLA FRATTA, Marco: *Delle Acque Minerali del Regno D'Ungheria Relazione*. Venetia, 1687.
- 6 BENKŐ József: *Transylvania specialis, Erdély földje és népe. II.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1700. 262, 264.
- 7 Gróf Lázár Ferenc (1675-1742) Csík-, Gyergyó és Kászsónszék főkapitánya volt 1705-1711 között, főkirálybíró volt 1726-ban, majd 1727-1742 között.
- 8 ANTAL Imre: *Közbirtokosságok nagyhirű fürdői*. In: *Korunk*, 43. (1984) 11. sz. 845. (a továbbiakban: ANTAL 1984)
- 9 ANTAL 1984. 845.

Borszék
1773-ban.
Forrás: Erdély
(1769-1773) – Első
Katonai Felmérés,
www.mapire.eu

Kibédi Mátyus István (1725-1802) Marosszék első orvosa *Dietetikájában*¹⁰ ismertette Borszékot, mint fürdőhelyet és részletes utasításokat adott a borvízkúrára. Áldásos munkájáért Mária Terézia az erdélyi nemesek sorába emelte. Ekkor már valószínűleg közzismert volt a borszéki borvíz gyógyító hatása.

1764-ben épült az első fürdőház (vendégház), Ditró és Szárhegy falvak révén. 1766-ban a gróf Lázár család épített házat Borszéken. 1779-ben már működött az első fogadóház. 1767-ben Fridvalszky János (1730-1784) kolozsvári jezsuita tudós említi, hogy „a borszéki Döglesztő veszedelmes, a fölötte átrepülő madarak leszédülnek.”¹¹ A borszéki víz vegyelemzése során azt állapította meg, miszerint a vízben annyi a gáz, hogy egy bedugaszolt üveget két órán belül szétvet.¹²

Halmágyi István (1719-1785) egykori marosszéki főkirálybíró és háromszéki főispán naplójában írja, hogy Veress Ádám sebes lába Borszéken meggyógyult.

10 KIBÉDI MÁTYUS István: *Diaetetica, az az: a jó egészség megtartásának módját fundamentomosan eléadó könyv*. Kolozsvár, 1766.

11 FRIDVALSZKY, Johannes: *Mineralogiamagniprincipatus Transylvaniae*. Claudopolis, 1767. 193.

12 Id. FRIVALDSZKY János: *A források mélyére nézve. Fridvalszky János SJ (1730-1784) polihisztor élete és öröksége*. 2018. 88.

Három kupa vizet ittak naponta és 23 napot töltöttek itt.¹³ Vita Zsigmond művelődéstörténész Fridvalszkyra hivatkozva említi: „a piricskei határvámon felül lévő Borszéket hazaiak és külföldiek sűrűn látogatják egész nyáron át! [...] A nép évszázadokkal az előtt már fölismerte a borvizek gyógyító hatását, de az orvosi utasítások szerint folytatott rendszeres fürdőzés csak a XVII. század folyamán alakulhatott ki.”¹⁴

Az Erdélyi Nagyfejedelemségről készült katonai térképen (1769-1773) tűnik fel először a település neve *Borszeg* formában. 1776-ban Heinrich Johann von Crantz professzor, Varasd vármegye főorvosa latinul, majd magyarul megírta *A magyarországi orvosvizekről* című művét, benne vegyelemzésekkel. Ez volt az első magyar nyelvű orvostudományi munka a témában. A borszéki vizet kitűnő minőségűnek találta, mely a latin nyelvű szövegekben fürdőként jelenik meg: „[...] ad Termos Borszék.”¹⁵

1782-ben Aranka György (1737-1817) történetíró, nyelveművelő *Borszéki vizek leírása* címen magyarul jelentette meg a borszéki ásványvizek kémiai vizsgálatát.¹⁶ Kéziratban maradt leírásából jól kiviláglik, hogy az analízishez megfelelő vegyszereket alkalmazott ugyan, de nem tudta, hogy mi az, amit meg kell figyelnie, így a leírt megfigyelései általában mindig a lényegtelenre vonatkoznak.¹⁷ 1783-ban megtiltották a gyógyszerészeknek, hogy árusítsák a borszéki vizet. 1788-ban mintegy 50 háza volt a településnek, köztük az 1. székely határőr-gyalogezredé, illetve a gróf Lázár-féle parancsnoksági épület (Commando). Az ebből az évből ránk maradt katonatérképen *Borszék* neve már a mai formájában olvasható.

13 HALMÁGYI István naplói: 1752-53, 1762-69 és iratai 1669-1785. Szerk: SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest, 1906. 316.

14 VITA Zsigmond: *Erdélyi sétáló*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2000. 239.

15 Von CRANTZ, Heinrich Johann: *A magyarországi orvosvizekről*. Nagykároly, 1783.

16 ARANKA György: *Borszéki vizek leírása*. 1782. (Kézirat. Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár)

17 Dr. SZÖKEFALVI NAGY Zoltán: *A gyógyvizek kémiai vizsgálata hazánkban a XVIII. században*. In: *Az egri pedagógiai főiskola évkönyve. V. Tanulmányok a természettudományok köréből*. Szerk.: Dr. Bakos József. Eger, 1959. 603.

1790-ben jelent meg a háromszéki Benkő József (1740-1814) református lelkész, történetíró könyve: *Transsilvania Specialis. Erdély földje és népe* címmel. Ebben azt írja Borszékről, hogy „egész nyáron mindenütt nagy számban keresik fel a helyiek is, idegenek is.” Számos gyógyforrást említ meg és azok gyógyhatását. A települést latinul *Vinisedest*-nek nevezi.¹⁸

1793-ban Erdély országos főorvosa, a segesvári Michael Gottlieb Neustädter (1736-1806) felsorolta, hogy milyen betegségek gyógyíthatók Borszéken. 1804-ben jelent meg a nagyszebeni Michael Lebrecht német nyelvű földrajzi könyve, amelyben azt írja, hogy „Borszéken van az egész országban a legjobb és legkedveltebb borvízforrás, amit egy idő óta nagyon látogatnak. [...] Ez a borvíz olyan szénsavas volt, hogy az üveget jól bedugaszolva, egy évig is el lehet tartani. De a forrást csak lovon vagy gyalog lehet megközelíteni.”¹⁹

A Főkút 1873-ban.
Forrás: *Vasárnapi Újság*, 20, (1873)
9. sz. 252.

18 BENKŐ József: *Transsilvania Specialis. Erdély földje és népe. II.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1999. 264.

19 LEBRECHT, Michael: *Versuch einer Erdeschneeburg des Großfürstentums Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1804.

A korban több német és magyar nyelvű kiadvány ismertette Borszékét, ami miatt a gyógyvíz híre eljutott Bécsbe is, valószínűleg az 1. székely határőr-gyalogezred osztrák katonatisztjeinek révén. 1803-ban a bécsi orvosi kar vegyelemmezte a Főkút vizét. Ennek hírére a lebényt Johann Valentin Günther osztrák katonatiszt és császári-királyi főhaditanácsbeli fogalmazó²⁰ hordágyon vitette magát a borszéki borvízkút mellé, ahol a forrás vizével borogatták beteg végtagjait. Hat hét után saját lábán hagyta el a vidéket. Visszatérve Bécsbe, az első őszi bálon elmesélte gyógyulásának csodálatos módját unokaöccsének, Anton Zimmelshausen tanácsosnak.

Udvari kapcsolataiknak köszönhetően, Günther és Zimmelshausen császári szabadságot nyertek arra, hogy e vizet kizárólag ők szállíthassák Bécsbe. Ennek eredményeként 1804. június 20-án 28 évre bérbe vették Ditró és Szárhegy falvaktól a Borszéki-medencét,²¹ évi 400 forint²² bér ellenében.²³ A szerződést Szentmiklóson írták alá: „1. Fennebb említett Zimmelshausen Antal úr maga és a vele együtt szövetséges méltóságos társaság számára ezen nemes Gyergyószékben az említett ditrói és szárhegyi községek birodalmában levő úgynevezett Borszék havassának környékében egy bizonyos rész általadatott oly formán, hogy ezen így vicinált helységben az árendátor²⁴ urak üvegcsürről²⁵ és a nagy Borpatakon fűrész és lisztelő malmokat, úgy egyéb szükséges épületeket építhessenek és magok és dolgozó embereik ottan lakhassanak. [...] 4. A megnevezett árendált erdőben szabad legyen a békasót²⁶ és egyéb az üvegcsürhöz megkívántató productumokat keresni és ásni a mészkővel együtt [...]”²⁷

20 Képes Folyóirat – *A Vasárnapi Újság füzetekben*. 15. kötet. Szerk.: NAGY Miklós. Budapest, Franklin-Társulat, 1894. 724.

21 *Vasárnapi Újság*. 41, (1894) 27. sz. 447.

22 Az ezüst alapú forint a Habsburg Birodalomban elsődleges fizetőeszköz volt 1750 és 1892 között.

23 *Székely Nemzet*. 13, (1895) 113. sz.

24 Haszonbérlet.

25 Az üvegcsűr vagy üveghuta az üveg anyagát előállító műhely, amelyben az üveget készítik és fel is dolgozzák.

26 Folyóvíz csiszolta fehér kvarckő. Azt a népi hiedelmet tükrözi, hogy a kavicsokat békák nyalják simára, mert a téli álm idejére egy-egy kavicsot vesznek a szájukba, és abból táplálkoznak.

27 CSEH Károly: *Borszék gyógyászati és nemzetgazdasági szempontból*. Pest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat, 1873. 74. (a továbbiakban: CSEH 1873)

Günther nyolc évre kapott kizárólagos szabadalmat borvízszállításra is.²⁸ Az eladott borvíz forrása a Főkút volt, melyből 24 óra alatt 15.000 l víz jött fel: „íze kellemes, szeszes, csípős; a száj üregébe véve bizonyos sajgást, a lélekzetben pillanyatnyi fönnakadást, az orrlyukakban a mustáréhoz hasonló égetést, ha pedig szokottnál nagyobbat kortyintunk, könnyezést okoz. [...] Günther [...] pl. csak kecsketejjel elegyítve ihatta; ugyanő a vele volt két gránátos²⁹ vitéznek egy aranyat ígért azon esetre, ha egy telt poharat egy huzamban kiisznak.”³⁰ 1807-ben a kút vizét kőköpűbe foglalták. A víz erejének sokat ártott az 1823. évi villámcsapás, amely e kutat érte, majd az 1837. évi árvíz, aminek következtén a kút vize eltűnt és csak hosszas ásás, keresgélés után sikerült újra megtalálni a forrását.³¹

1805-ben Zimmetshausen geológus családjával együtt Borszékra költözött és ő lett a telep első, egész életén át tartó, elkötelezett fejlesztője. Kapott 100.000 forint kölcsönt a beruházásokhoz, amit később vissza kellett fizetnie, továbbá kötelességévé tették az erdők folyamatos irtását is.³²

1806-ban palackozó üzem és üveghuta épült, melyet a poroszországi Franz Hartwig és testvére, Johann építettek. Günther szakembereket hozatott Ausztriából, Németországból és Lengyelországból, akik értettek az üvegyártáshoz. Tekintélyes saját vagyonnal is bírt, amit, mint a császári-királyi hadsereg hadiszállítója szerzett a napóleoni háborúk idején.³³ Szállítani kezdték az ásványvizet a birodalom több területére. Nagyszebenben 39, Bécsben 36 krajcárért³⁴ lehetett megvenni egy „champagne”³⁵ palack borvizet. Az évek múltával a borszéki víz egyre drágább lett: „Brassóban ezen ásványos vizet most [1816] sokkal ritkábban

28 *Wiener Zeitung*. 1805. július 24. sz. (<http://anno.onb.ac.at>)

29 Gránáttal harcoló gyalogos katona a XVIII-XIX. században. A gránát gömb alakú volt, öntöttvasból, cserépből vagy üvegből készült, belsejét puskaporral töltötték meg és kanóccal kellett meggyújtani majd eldobni.

30 *Magyarország és a Nagyvilág*. 17. (1881) 30. sz. 475.

31 *Magyarország és a Nagyvilág*. 17. (1881) 30. sz. 475.

32 *Székelly Nemzet*. 13. (1895) 113. sz.

33 *A Brassói Kereskedelmi és Iparkamara jelentése, 1880-1884*. Szerk: MANOLE Diamandi, HINTZ János. Brassó, a Kereskedelmi és Iparkamara Kiadása, 1886. 98. (a továbbiakban: MANOLE-HINTZ 1886)

34 A krajcár a forint fő váltópénze volt 1754 és 1892 között. 1857 előtt egy forint 60 krajcárt, utána 100 krajcárt ért.

35 Pezsgős palack.

isszák, mint ezelőtt, talán az az oka mert itten mostan néha egy forintra is felmegyen egy palaczk borszéki Borviznek az ára, a' hol azonba a' Bodoki vagy Aerpataki³⁶ borviznek pintje³⁷ 3-4 krajczáron jön.”³⁸

Zimmetshausen az erdőbirtokos községekkel utat építtetett a Közrez-havasán át Ditróba, melyet 1819-ben és 1820-ban a határőr-gyalogezred javíttatott meg. Az úthálózat korszerűsítése megkönnyítette a borvíz szállítását.³⁹ Báró Joseph Freiherr von Novak ezredes, az 1. székely határőr-gyalogezred parancsnoka sétányokat épített a kutak köré és a kutakat rácsokkal látta el.

1817-ben Dr. Pataki Sámuel (1765-1824) királyi tanácsos, az Erdélyi Nagyfejedelemség protomedikusa⁴⁰ végzett vegyelemzéseket a borszéki borvízen. A Főkormánysház megbízásából felkutatta Erdély fürdővizeit, s ennek eredményeit 1820-ban latin nyelven jelentette meg. A Cziráky Antal-féle úrbéri összeírás⁴¹ szintén említést tesz Borszékről: „Vagyon Borszékbe nevezetes savanyú víz, igen jó és hasznos [...]” A leírásban szerepel az „üvegfabrika” is, „[...]” hol az üveget meg vévén tilalom nélkül töltheti meg ingyen savanyúvízzel, amelyet, ha külföldre viszen, minden cylinder savanyú vízért adnak egy forintot, s ha távolabb viszi kettőt is, mely savanyú vízzel való kereskedést, aki folytatja élhet belőle, úgy abból is lehet jó nyereséget hajtani.”⁴²

36 Árapatak.

37 A pint régi magyar űrmérték, 1 pint 1,696 l-nek felel meg.

38 *Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat, városokat, emlékezetre méltó mezővárosokat, helységeket, folyókat, tavakat, tengereket, öblöket, fokokat, szigeteket, hegyeket, erdőket, barlangokat, pénzeket, mértékeket, s t. e. f. esmértető lexicon.* Szerk.: HÜBNER János. Pest, 1816. 431.

39 CSEH 1873. 79.

40 Erdély országos főorvosa.

41 A XVIII-XIX. századi úrbéri összeírások célja a jobbágyterhek felmérése és egységes szabályozása volt. Az 1819-20. évi összeírás végrehajtásával Cziráky Antalt, a magyar kamara alelnökét bízták meg.

42 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, F 51, X8221 jelzet, 25754-es filmtékercs. Cziráky-féle úrbéri összeírás.

Scheint Dániel⁴³ (1772-1835) megyesi orvos az 1820-as években volt Borszéken fürdőorvos és a gyógyvizek használatának tudományos megalapozásán munkálkodott: „A borszéki ásványvízforrások és ennek a völgynek az összes ásványvízforrásai mészkőkérget raknak le előtörésük helyén és lefolyásuk mentén, melyet borkőnek neveznek.”⁴⁴ A polgárosult szász városok tehetősebb polgárai előszeretettel nyaraltak a nagyobb székelyföldi fürdőkben, mint Borszék, Előpaták és Tusnád.⁴⁵ Scheint ezért is költözhetett pár évre Borszékra. Ekkor már külföldi vendégek is látogatták a fürdőt annak ellenére, hogy az ott nyaralás elég kényelmetlen lehetett a megfelelő infrastruktúra hiányában.

Borszék fejlődésnek indult, amit az is mutat, hogy 1868-ra már 52.000 forint⁴⁶ fölé emelkedett az évi bére. Az éves jövedelem pedig az 1870-es években elérte a 100.000 forintot:⁴⁷ „Az illatos eper és málna, melynek a közhit szerint itt egészen különösen pompás zamata van, a fenyőfalombokba takarva szállított ízletes füstölt pisztráng, messze földre vonzó erőt gyakorló kedvencz csemegéi voltak a mindjobban ide tóduló fürdőközönségnek.”⁴⁸ „Egyszerű, patriarkhális, de kedélyes és családias volt a híres erdélyi fürdő élete a század első éveiben, habár nagyobb részben az erdélyi arisztokrácia szűkebb körére volt szorítva, köztük a Thoroczkayakkal, Rhédeyekkel, Bánffyakkal és Keményekkel.”⁴⁹ Volt olyan is, a ki, mint Vass Katalin⁵⁰ grófnő, ez időben

Bárá Joseph
Freiherr von Novak
altábornagy,
korábban az
1. székely határőr-
gyalogezred
parancsnoka volt

43 SCHEINT, Daniel: *Die Heilquelle von Borszék, nach eigenen Erfahrungen in Kürze beschrieben von einem praktischen Arzt. Mit dem lithographirten Situationsplan des Borszéker Sauerbrunnens*. Wien, 1824.

44 Dr. SCHEINT, Daniel: *Az erdélyi székelyek földje és népe*. Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, 2012. 48. (a továbbiakban: SCHEINT 2012)

45 SCHEINT 2012. 6.

46 Dr. MAGYARI KOSSA Gyula: *Magyar orvosi emlékek. IV. kötet*. Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1940. 3.

47 *Magyarország és a Nagyvilág*. 17. (1881) 30. sz. 475.

48 Képes Folyóirat – A Vasárnapi Újság *füzetekben*, 15. kötet. Szerk.: NAGY Miklós. Budapest, Franklin-Társulat, 1894. 724.

49 A kor előkelő erdélyi nemesi családjai.

50 Cegei Wass Katalin gróf Toldalagi László felesége volt.

már harmincz évig egyhuzamban látogatta az edző forrásokat s ennek köszönhetette késő aggkorában is megőrzött kedélyét és frissességét.”⁵¹

Miközben Zimmetshausen egész vagyonát feláldozta Borszék felvirágoztatásáért, perbe került Ditró és Szárhegy közbirtokosságaival. 1813-ban koholt vádak alapján perbe fogták, sőt kilenc hónapra bezárták, a szárhegyi gróf, Lázár József⁵² császári-királyi kamarás és huszár főstrázsamester révén. 1815-ben Günther Bálint visszalépett a bérlettől, mert az üzlet nem bizonyult jövedelmezőnek, a nagy kiadásokat nem fedezte a jövedelem. Helyette Georg Duldner jászvásári császári-királyi ágens⁵³ lett az új alhaszonbérlo, de a bérloők sorába csatlakozott a szárhegyi Lázár gróf is. Duldner 1823-tól, 12 évre terjedő kizárólagos jogot nyert a borszéki borvíz forgalmazására.⁵⁴ Szerette volna elérni, hogy minden üveg víz után a töltő fizessen egy ezüst krajcárt azért, hogy a többletjövedelemből a Ditró és Borszék közötti utat megjavíttassa, egy templomot építsen Borszáken, továbbá papot helyeztessen ide, akinek fizetést is biztosított volna. Viszont akaratát nem tudta keresztülvinni a gyergyóiak ellenállásán. Ezért másképp próbálkozott az út megjavítása érdekében: „A’ minap, egy bizonyos népes társaságban az jóvasoltatott, hogy minden Borszáekre menő szekértől és lótól – akárkié legyen is az – fizetessék bizonyos vám az út-tsinálásra. Ennek több érdemes Urak hathatósan ellene mondtak azon princípiummal, »hogy a’ Magyar Nemes magát semminémü adó’ neme alá nem köteles és nem is fogja soha vetni«, inkább, szerék helyett, gyalog vagy lóháton megyen Borszáekre, az út’ rosszasága miatt.” A székelyek szerint napi 40-50 magánszékér tölt borvizet Borszáeken, akik ezzel kereskednek. Ha ők is adót kell fizessenek, akkor ellehetetlenülne a megélhetésük. 1830-ban a kérdéstől a kolozsvári *Nemzeti Társalkodó* folyóirat keserűen jegyzi meg: „Duldner Úrtól gyakran lehet hallani, hogy mind azt, a’ mit Borszáeken és a’ borvíz körül fáradhatatlanúl tselekeszik, a köz-jó’ előmozdítása végett tselekeszi. Én pedig azt hiszem, hogy ha az egész borvíz’ jó móddal való töltetésére, minden üvegek’ jó móddal leendő bédugatására, és a’ számtalan piszkos üvegek

51 *Vasárnapi Újság*, 41. (1894) 27. sz. 447.

52 Gróf LÁZÁR Miklós: *A gróf Lázár család*. Kolozsvár, Rom. Kathol. Lyceum Betűivel, 1858. 239.

53 Politikai megbízott, közvetítő. Moldva ekkor a Török Birodalom fennhatósága alatt állt.

54 CSEH 1873. 79.

megmosatására pontosan felvígyázna és vígyáztatna, sokkal inkább elkötelezné a' Publicumot, mint eddig tett szolgálatjai által. Megvallom, hogy a' Duldner Úr' egész planumáról⁵⁵ – mellyért most másodszor ment-fel Bétsbe – egyebet nem tartok – »zavarosban halászásnál.«⁵⁶ 1820 előtt Ditróból az Orotva-völgyén át eljutni Borszékra öt óras utat jelentett a sűrű erdőrengetegben.⁵⁷

1821-ben gróf Lázár József önkényesen területet foglalt Borszéken. Ditró és Szárhegy községek panasszal éltek a túlkapás miatt. A földbirtokos Lázár grófok terjeszkedési vágyával szemben a székely határőr családok törvényes keretek között védték meg föld- és erdőterületeiket, melyek nem voltak eladhatók nem székely katonarendű személy részére, tehát birtokos magyar nemesnek sem. 1821-ig Borszék területét Ditró és Szárhegy község „váltólag” használta, egyik évben Ditró, a másikban Szárhegy. 1832-ben létrehozták Ditró és Szárhegy közös borszéki közbirtokosságát *Kétág* néven, mely magába foglalta a fürdőt és a körülötte lévő, mintegy 1900 holdnyi területet: „Miután Borszék fürdő jövedelmezősége csak egyetlen közhaszonra szolgáló intézettel érhető el eredményesen, ezért Borszék-havasa egész terjedelmével, az üveggyárral és mindennemű javadalmával örökre és oszthatatlanul a közre hagyassék, és felosztását sem egyik, sem a másik község birtokos tagjai maguknak ne követelhessék.”⁵⁸

A konfliktusok ellenére nemcsak a székely határőr-gyalogezred, melyet a gyergyói lakosság nagy többségét kitevő katonacsádok társadalmi szervezetének is felfoghatunk, hanem a Lázár grófi család is sokat tett a fürdő fejlesztéséért. 1822-ben a határőrezred fürdőkabinokat épített, ahol meleg fürdő készítésére is lehetőség volt. Később, a szintén 1762-ben felállított székely határőr-huszárezred, kényelmesen berendezett új épületében megfelelő feltételeket biztosítottak a vendégek számára. 1824-ben gróf Lázár Lajos, a huszárezred kapitánya is modernizálta a fürdőket (a László, Pásztor, Zuhany, Dús, illetve Eső fürdőket).

55 Tervéről.

56 *Nemzeti Társalkodó*, 1. (1830) 41. sz. 328.

57 *Hazánk s a Külföld*, 4. (1868) 30. sz. 466.

58 ANTAL 1984. 845.

Dr. Scheint Dániel feljegyzése szerint 1825-ben Borszéken 23 épület, 17 magánvilla, három katonai épület, két fürdő és egy kiépített forrás volt. Említést tesz 11 Borszéken meggyógyult betegről is.⁵⁹

1832-ben Ditró és Szárhegy közbirtokossága bérbe adta Borszékfürdőt a megyesi szász, Andreas Schusternek. Így 28 év után kikerült Zimmetshausen Antal kezéből Borszékfürdő irányítása, aki szegénységben halt meg 1838-ban. 1842-ben Kőváry László történétíró így emlékezett meg róla: „[...] egy bécsi tanácsosnak kell lejönie, hogy a páratlan savanyuvizet hazájával s a külföldel megismertesse. Így van Magyar-hazánk csaknem mindennel. Zimmetshausen Antal urnak ma csak elmaradt családja él, még pedig, mint nemtő⁶⁰ a forrás körül, kevesektől méltányolva. S valljuk meg, ha egy más országot ajándékozott volna meg illy felfedezéssel, s ha más nemzetnél tört volna fel ennyi sziklás utat: nemde jobb sors várt volna reá, nem remélhete-e a leendő nagy jóvedelem egy résziből?”⁶¹ Zimmetshausen emléke nem merült feledésbe, később a borszéki temetőben lévő sírja fölé mauzóleumot építtetett a közbirtokosság.

Andreas Schuster hat évre vette bérbe Borszékét, ígéretet téve arra, hogy évente fizet 3115 forintot. Ezután a szászrégeni Michael Wermescher lett a bérlő,⁶² aki rendbe szedte a ditrói utat a Tilalmas erdőtől Borszékgig, továbbá zuhanyfürdőt és több meleg fürdőt épített. Wermescher fakereskedéssel foglalkozott és tutajkereskedő társulata révén a gyergyói tutajozókkal állt kapcsolatban. Ebben az időben lett Borszék Erdély egyik legnépszerűbb, leglátogatottabb fürdője. *Vándor* álnevű szerző a kolozsvári *Nemzeti Társalkodó* hasábjain több cikket is közölt Borszékről és az erdélyi vizek fejedelmének nevezte: „Borszék nyári hónapokban erősen látogatott honiak és külföldiektől, főképp moldvaiaktól, de ezek mostanság az utak s más alkalmatlanságok miatt, inkább megelégszenek honi gyengefürdőkkel.”⁶³ Télen viszont szinte megállt az élet: „Jelenleg a borszéki forrás csak néha vonz vendégeket,”

59 SCHEINT Daniel: *Die Heilquelle von Borszék*. Wien, 1825.

60 Költői képzelet alkotta természetfölötti lény, tündér, jó szellem.

61 KŐVÁRY László: *Székelyhonról*. Kolozsvár, a kir. Lyceum betűivel, 1842. 193.

62 MANOLE-HINTZ 1886. 98.

63 *Nemzeti Társalkodó*, 2. (1839) 19. sz. 152.

írja 1839-ben az *Athenaeum* tudományos és szépművészeti folyóirat.⁶⁴ Fokozatos fejlődésnek indult a vendéglátás is: „Van két vendéglő, inkább fogadó, hol mérsékelt áron illően lehet enni. A közeli faluk jó pénzért bőven hoznak, konyháralvót, mindazonáltal tanácsos hazulról felpakolva indulni.”⁶⁵

Gyakran megfordultak Borszéken előkelő moldvai vendégek is. 1841-ben Gheorghe Bibescu havasalföldi fejedelem 20 aranyat fizetett a lakhatásért. A fejedelem felesége, Marițica Văcărescu-Ghica szintén Borszéken nyaralt és mintegy 300 személyből álló társaságot hozott magával.⁶⁶ 1843-ban Szathmáry Papp Károly kolozsvári festőművész Borszéken ismerte meg Bibescu fejedelmet, akinek később Bukarestben udvari festője lett. Szathmáry ekkor már saját fényképezőgéppel készítette felvételeit, így tekinthetjük őt Borszék első fényképészének is.

Vasile Alcsandri (1821-1890) költő, néprajzkutató is járt Borszéken. A *Séta a hegyekbe* című írásában írja, hogy már 50 épület és 4 fürdőmedence van itt (Erzsébet, Lázár, Lobogó és Sáros). A Lobogó fürdőbeli élményein keresztül bepillanthatunk a borszéki fürdőéletbe, miszerint egyszerre csak hat ember fért el benne. Minden reggel zenés ébresztő volt, a fürdőajtóban pedig katona állt. Bálok hetente kétszer voltak: csütörtökön és vasárnap, öt-hat órát tartottak, amelyeken este 20 fagygyúgyertya világított. A társasági életet így jellemzi: „szokásaiban három, igen különböző osztályra tagolódott: 1. román csoportosulás, 2. a magyar csoportosulás, 3. az örmény csoportosulás. És valamennyi ezek közül tovább rétegződött vagyon és rang szerint, minthogy az arisztokrácia összefűzi egymással a fürdőhelyek időleges lakóit [...]”⁶⁷

1844-ben az 50 éves fakápolna nem volt elég tágas és már roskadozott, ezért újat építettek gróf Lázár László, erdélyi kormányzékai tanácsos kegyéből. A szárhegyi gróf több ezer forintot adományozott szónoki szék, orgona, sekrestye, padok, könyvek, cibórium, kehely, papi öltönyök, szőnyegek, szobrok elkészítéséhez

64 *Erdély természeti, ipar ’s kereskedési tekintetben*. In: *Athenaeum*, 3. (1839) 15. sz. 233.

65 VITA Zsigmond: *Erdélyi sétáló*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2000. 239

66 *Keleti Újság*, 22. (1939) 68. sz. 7.

67 ALECSANDRI, Vasile: *Séta a hegyekbe*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1965. Fordította: Köllő Károly.

és a templom kifestésére. Felszentelésére 1844. augusztus 20-án került sor egyházi, katonai és polgári tekintélyek jelenlétében. Gróf Lázár László szeretett Borszéken nyaralni és ezért 1840-ben, egy újonnan felfedezett kútat László kútnak neveztek el. A kút keresztelőjét fényes lakomával ülték meg.⁶⁸

1848-ban a magyar szabadságharc szele eljutott a borszéki havasokba is. Az üveggyári munkások, ámbár nemzetiségre nézve németek voltak, mint jó magyar polgárok, feltűzték a háromszínű kokárdát és nemzetőrséget alakítottak. Ettől a két akkori haszonbérő, Michael Wermescher és Georg Seibriger megrémült, hagyott csapat-paport és hazarohant Szászrégenbe. Csak az 1849 őszi világháború fegyverletétel után tértek vissza Borszékre.

A magyar szabadságharcot követő Bach-korszak (1851-1859) viszonylagos gazdasági felemelkedést hozott. Eltörölték a vámhatárokat, de folyamatosan növelték az adókat. 1852-ben elkészült az úgynevezett társalgó (Casino) épület, melyet használtak tekeháznak, táncteremnek is. Épültek sétautak, viszont ezeket az arra terelt marhák gyakran eltiporták, bepiszkolták.

1853-ban a *Fürdői Zsebkönyv* írja, hogy a közönség lassan visszatér Borszékre. „A vendégek mulattatására a regényes tájék, az üveghuta, a kellemes sétányok, víg zene, társaságos bálók, tűzijátékok, s más társalgási időtöltések elégséges anyagul szolgálnak.”⁶⁹ A század második felében a vendégek létszáma gyakran meghaladta évente az ezret. Ez évben felsőbb rendelet eredményeként fürdőparancsnokot neveztek ki Borszék élére, évi 200 forint fizetéssel és szállással. Maschek százados, fürdőparancsnok felügyelt a rendre és a pénztárra.⁷⁰ Augusztus 17-én, Ferenc József császár születésnapja előtti este „három roppant örömtűz gyújtaték meg a szomszéd magasokon. A fürdőfelügyelő úr lakása előtt fölállított zenekar a nép hymnust játszva s bejárta a fürdőhely minden utcáit. Az ablakokban azonnal számos gyertya égett. Mindenek felett kitűnt azonban Ghyka Sándor,⁷¹ a moldvai uralkodó fejedelem itt jelenlevő fiának lakása fényes lángtengere által, s

68 *Nemzeti Társalkodó*, 3. (1840) 10. sz. 77.

69 *Fürdői Zsebkönyv*. Pest, 1853. 361.

70 CSEH 1873. 85.

71 Grigore Alexandru Ghica 1849 és 1856 között volt Moldva fejedelem.

más gyógyvendégeké, kik örömdobogó szívvel sietének a napot megünnepelni. [...] Másnap [...] Isteni tisztelet után a felügyelő százados úr lakására indultak, hol Ghyka herceg s az összes jelenlevő nagy bojárok kíséretében megjelent s választékos szavakban fejezte ki szerencsekívánatait Ő Felsége jólétére. Azután a magyar nemesség és gyógyvendégek tolmáclák leghódolóbb ragaszkodásukat Ő Felsége iránt [...].”⁷²

1854-től az új bérlők, a szászrégeni Georg Seibriger és Baruch Benedek idején, a faggyúlámpákat felváltották a petróleumlámpák, a településen posta épült és a fürdőidényben beindult a postaszolgálat is. Ekkor az évi haszonbér 8000 forintra emelkedett.⁷³ A tekintélyes marosvásárhelyi zsidó származású Baruch családnak szeszgyára és malma volt itt.

Kőváry László megemlíti, hogy a forradalom után Borszék útja „kiköveztetett, s a Tölgyesi-útszoros kikövezésével, Moldvával s így Galacz-czal összeköttetésbe hozatott.” „Borszék az erdélyi borvizek királya. Mint ivó borvíz páratlan, egy a maga nemében; mint fürdőhely korunkban hanyatlak; az elsőséget Előpataknak kénytelen engedni.”⁷⁴ A korban, a néhány száz vendég hat villában kapott lakást. A Lobogó fürdőnek 19 öltöző szobája és két medencéje volt, azokban egyszerre 10-12 egyén fürödhetett. Volt négy zuhanyfürdő, két vízsugár és egy permetzápor.

Mandl Dávid brassói vegyeskereskedő bérlő idején (1856-1868) a telep jelentősen szépült, a haszonbér 30.500 forintra emelkedett. Addig a bérlők a hangsúlyt a borvíz-kereskedelemre fektették, elsősorban ezért bérelték Borszéket, s a fürdőt gyakran elhanyagolták. Mindez megváltozott Mandl bérlő idején.⁷⁵

Carl Albertha mérnök irányításával szabályozták a Főteret, a Deák teret, sétatereket, sétányokat és támfalat építettek a Főkút mellett. A Főkútnak egyúttal szakszerűbb foglalatot építettek és egy 45 m hosszú fedett sétányt (Wandelbahn),

72 *Budapesti Hírlap*, 1. (1853) 207. sz. 1151.

73 CSEH 1873. 83.

74 KŐVÁRI László: *Tájképek utazási rajzokban*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1984. 144.

75 MANOLE-HINTZ 1886. 99.

hogy esős időben is lehessen sétálni. 1858-1859-ben kicserélték a fakádakat cinkádákra (12 darabot) és felépítették a meleg fürdőt. Megtörtént az Erdei kút első foglalása is.⁷⁶

1860-ban a forráskút mellett faragott, csúcsos mészkőből készült emlékművet állítottak, rajta latin, német, francia és magyar felirattal. Charles Boner angol író, utazó látogatást tett Borszáken és megemlíti, hogy „Borszék ma már nemcsak fürdőkúrája miatt jelentős fürdőhely, hanem fürdőberendezései és kényelem szempontjából is az első helyet foglalja el Erdélyben.”⁷⁷ A *Nefejejs* divatlap is beszámolt ez évben Borszákról: „E fürdőhely rendesen július utolsó felében szokott a látogatások magasabb fokán állani, de az idei változó időjárás, a sok esőzés s itten uralkodni szokott hűvösebb éghajlati viszonyok miatt Borszék ugyyszólva csak augusztus elejétől számíthatott látogatókra. [...] A vendégek száma jelenleg a 250 körül jár, s még naponkint szaporodik. Közöttük a nagyobb számot, mint mindig, az idén is a szomszéd moldvaországi román kereskedők, haszonbérlok, görögök, s néhány előkelő bojár család, belföldiek közül többnyire zsidó kereskedők, s néhány magyar család képezik. [...] A közönségek mostani orvosa a magyar és román nyelveket nem bírván, ezen nyelvekeni értekezhetés végett tolmácsot kénytelen használni.”⁷⁸

1863-ban megjelent Dr. Meyr Ignác könyve Borszék gyógyvizeiről, melyben ismerteti a szálláshelyeket: „Nagyobb épületek közül megemlíthető a közönségek fogadója 21 szobával, a szék háza 18 szobával, a volt első székely gyalogezred háza⁷⁹ 14 szobával, a volt székely huszárezred háza 18 szobával, továbbá van a községi tagok birtokában 14 ház, több örmény kereskedőkében 8, a Lázár grófkéban 7, a szárhegyi sz.⁸⁰ ferenciekében 1, és a többi más tulajdonosékában még néhány, és így egészen 39-40 ház.” A szükséges ágyneműt a látogatók hozzák magukkal, szól Meyr intelme.⁸¹

76 CSEH 1873. 88-92.

77 BONER, Charles: *Reisebürgen. Land und Leute*. Leipzig, 1868. 351.

78 *Nefejejs*, 2. (1860) 22. sz.

79 1851-ben a székely határőr-ezredek Ferenc József császári rendelete nyomán megszűntek.

80 Szent.

81 Dr. MEYR Ignác: *Borszék gyógyvizei*. Brassó, Römer és Kamner, 1863. 56.

Orbán Balázs 1862-től 1868-ig mintegy ötszáz székely községet járt be, Borszéket „Hazánk legnevezetesebb fürdőjének” nevezte. Művében 70-nél több házat említ a településen: „E házak, többnyire fából készültek, a székely építési ízlés szerint, tornácos faházak, villák.”⁸²

Az Osztrák-Magyar Monarchia idejében (1867-1918)

A Monarchia idején, lélekszámban és vagyonában is gyarapodott a polgári életmódot folytató lakosság. Magyarországon ekkortól beszélhetünk igazán polgárosodásról.

A szándékosan pihenésre, kikapcsolódásra szánt időt, az anyagilag független városi polgárság igénye alakította ki.⁸³ A fürdőket a nyaralás mellett elsősorban gyógyulás céljából keresték fel. Míg korábban az emberek búcsújáróhelyre zarándokoltak, ahol csodálatos gyógyulásokról lehetett hallani, a felvilágosodás korának embere felértékelte a természetet és gyógyulását többek között gyógyfürdőkben próbálta elérni. Ahogy addig a csodálatos gyógyulások történetei szájról-szájra jártak, úgy most a gyógyfürdőt, mint a természet csodáját kezdték el reklámozni.⁸⁴

A Monarchia fürdőinek szellemisége egységes volt, ám ha a fürdők látogatottságát, kínálatát, fejlettségét, színvonalát vesszük alapul, a magyar fürdőhelyek szerényebbek, vonzáskörzetüket tekintve jóval partikulárisabbak voltak, mint az osztrák vagy a cseh üdülők.⁸⁵

A fürdőigazgatóságok próbálták kielégíteni a növekvő igényeket a birodalom különböző üdülőterületein. Így vált Borszék is a Monarchia egyik elegáns

82 ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása. II.* Pest, 1869. 120.

83 KATONA Csaba: *Magyar és cseh fürdők az Osztrák-Magyar Monarchiában.* In: *Limes*, 21. (2008) 1. sz. 30. (a továbbiakban: KATONA 2008)

84 KATONA 2008. 30.

85 KATONA 2008. 40.

KOCKÁZTATJA EGÉSZSÉGÉT,

aki utazások alkalmával mindenütt
másfajta ismeretlen ivóvizet fogyaszt.

Kérje minden állomáson a szabadalmazott

BORSZÉKI PERRONVIZET

70 fillérért

felséges italt kap,

minden palackhoz hygienikus
ivópohárral és dugóhúzóval együtt.

Borszéki Füdővállalat Részvénytársaság
Budapest, V. Nádor utca 6.

fürdőhelyévé a századfordulóra.⁸⁶ Európa szinten jegyzett üdülőhely volt, csodálatos villákkal, fürdőkkel, vendéglőkkel, bálteremmel, kaszinóval, zenepavilonnal és élénk társasági élettel. Az arisztokrácia, az „úri világ” és a polgárság kedvelt célpontja volt Ótátrafüred, Baden, Karlovy Vary, Balatonfüred, Herkulesfürdő, Előpatak stb. mellett.

A korabeli fürdőkultúra nagyon színes és jellegzetes volt. Magába foglalta a nyaralást (ami egész idényre szólt, a családok kiköltöztek Borszékra a teljes háztartással), a gyógykezelést és a szórakozást. A társasági élet táncestélyek, bálók, színielőadások, kirándulások, sportolás (teke, mezei tenisz) formájában zajlott. Azonban az események rendszertelensége zavart egyes vendégeket: „Nevezetes hátrány végre⁸⁷ Borszéken, hogy a mulatságokban, a bálókban, a kirándulásokban sat.⁸⁸ nincs semmi egyöntetűség, semmi állandóság, semmi rendszer. [...] Színészek is vannak, a Nagy Mihály társulata,⁸⁹ mely azonban borzasztó gyarló. Itt van most Szathmáry Laczkóczy⁹⁰ is a nemzeti színház kitűnő tagja.”⁹¹

A Fürdőigazgatóság Emlékkönyvei számon tartották a híres vendégeket, akik többnyire bárók, grófok, hercegek, katonatisztek, földbirtokosok, gazdag kereskedők és tisztviselők voltak, az elmaradhatatlan művészek mellett. Nagyon sokan itt kapták vissza megromlott egészségüket. A fürdőtelep hangulata, kulturális-művelődési élete vonzotta a nyaralókat. Hetente szerveztek koncerteket és állandó cigányzene szórakoztatta a vendégeket. A fürdőbizottság gondoskodott kirándulási lehetőségekről, így a vendégek fölkeresték a közeli kirándulóhelyeket

86 Az Osztrák-Magyar Monarchia területén mintegy 800 fürdőhelyet tartottak számon, sokféle adottsággal és különböző kínálatokkal.

87 Végül.

88 Satöbbi.

89 Nagy Mihály kolozsvári származású színiigazgató több székelyföldi színjátszó csoportot felkarolt a korszakban és vándortársulatot is működtetett. Hegyes bajszerű, szúrós tekintetű ember volt, aki kitűnően tudta játszani Rózsa Sándort. *Pesti Hírlap*, 32. (1910) 141. sz.

90 Farkas Lujza (1818-1893) színésznő első férje Szathmáry Dániel 48-as honvéd volt, aki hősi halált halt a szabadságharcban, 1848-ban. Második férje Laczkóczy Ferdinánd volt. Ő maga is részt vett a 48-as forradalmi eseményekben, később fia Guiseppe Garibaldi olasz függetlenségi mozgalomához csatlakozott és hősi halált halt Olaszországban. Farkas Lujza haláláig a Nemzeti Színház tagja volt.

91 *Nemere*, 6. (1875) 67. sz. 272.

is a hegyekben.⁹² A sajtó rendre leköszölte az ismertebb vendégek neveit, hogy vonzóbbá tegye a helyet.⁹³ Szintén emelték a település mindennapjainak hangulatát a különböző ünnepek. Minden évben megemlékeztek augusztus 19-én és 20-án Szent István királyról: „[1860] Augustus 19-én délután e hely megszámlálhatlan nép sokaságától hemzsegett. A sétányokat minden oldalon daliás kinézésű magyar férfiak, és diszöltönyű magyar hölgyek lepték el, kiknek arczaikon vallásos és nemzeti érzelm kifejezései sugárzottak a következő nap jelentőségére nézve. Alkonyatkor a fürdői zenekar különböző magyar darabok játsszásával kezdé mulattatni a vendégeket, a midőn estvéli 8 óra körül egész Borszéket fénytengerben lehet látni, s itt-ott számtalan röppentyű⁹⁴ szórattak a légbe. [...] Legmagasabb látványt nyújtott azon mindenekben kegyeletes benyomást költött nagy festvény,⁹⁵ mely nemzeti színű lámpák és számtalan mécsek⁹⁶ környezetében e sétány homlokzatán Szent-István első apostoli magyar király megkoronáztatását ábrázolta, s melynek talapját⁹⁷ Magyarország czimere tévé.”⁹⁸

1867-ben, a kiegyezés évében *Egészségügyi Tanácsadó* jelent meg azzal a céllal, hogy népszerűsítse az egészséges életmódot. Ekkor foglalták kőbe a László kutat. 1868-ban létrehozták a Borszéki Fürdőbizottmányt, amely kidolgozta a fürdésre és az ivógyógymódra vonatkozó szabályokat. Rákosi Béla⁹⁹ orvos-sebésztudor, szülésmester és fürdőorvos az idény alatt házi gyógytárat is kezelt, továbbá elrendelték az orvosi és meteorológiai észlelések feljegyzését is.¹⁰⁰

92 *Ellenőr*, 8. (1876) 212. sz.

93 *Magyar Polgár*, 9. (1875) 193. sz.

94 Korabeli tűzijáték.

95 Festmény.

96 Zsírba vagy olajba mártott fonál, melyet cserépbe vagy edénybe tettek, meggyújtották és vékonyan égett.

97 Talapzatát.

98 *Nefeletts*, 2. (1860) 25. sz.

99 Rákosi Béla (1841 – ?) sebész és rendőrorvos. 1864-ben orvosdoktori oklevelet szerzett Bécsben. Ezután Szentmiklóson és Ditróban lesz községi orvos. 1876-tól a váci állami fegyintézet orvosává nevezték ki, majd gyakorló- és rendőrorvos volt Budapesten. 1871-ben cikket közölt *A járványos roncsoló toroklob Gyergyó-Ditrón* címmel.

100 FARKAS Aladár: *Fürdőkultúra és gyógyturizmus Borszáken*. Csíkszereda, Státus Nyomda, 2018. 36.

A Fürdőbizottmány felállítására azért is volt szükség, mert más helységben töltött vizet több kereskedő borszéki borvízként adta el, borszéki mintára lepecsételt üvegben: „Erre nézve Mandl Dávid haszonbérrelővel egygyetértőleg megállapított: miként az üvegek már e jelen évben, s jövődre nézve nem az eddigi mód szerint ónlapocskával (Stanio), hanem ónkupapokkal (Kapsel) elláttatván pecsételtessenek le, s a pecsét ezenkívül »Borszéket«, a haszonbérrelő Mandl Dávid nevét és a töltési évszámot jelölje, valamint szintén a dugók is P. B. (principal Brunnen) helyett F.K.-val (főkút) legyenek bélyegezve. – Ezen újnemű költségesebb kezelés és pecsételés által a bizottmány a kitűzött célt már az által is véli elérhetni, hogy az ilynemű ónkupakok csakis Nürnberg és Frankfurtban gyártatván, egyelőre s tán huzamosb ideig is nem fognak oly könnyen utánoztatni.”¹⁰¹

A Csíki Magánjavaknak¹⁰² két háza volt Borszékfürdőn, amit ingyen odaadtak szegény, beteg székelyeknek gyógykezelés idejére. Hasonlóan használták fel a volt huszár- és a gyalogezred házait is. Szintén ez évben Csurku Miklós brassói könyvkereskedő, Popovits János és társaik lettek a haszonbérrelők, egészen 1874-ig, évi 52.821 forint fejében.¹⁰³

1869-ben a birtokos községek műkertészt és mérnököt alkalmaztak, pályázat alapján. 1871. július 2-án zeneszóval nyílt meg a távírdai állomás, amely összeköttetésben állt Csíkszeredával. Újjáépítették a Lobogó fürdőt (Ó- és Új Lobogó). Az új borvízforrást Kossuth forrásnak nevezték el. A település lakossága ekkor 588 fő volt, ebből 165 volt a cselédek száma.¹⁰⁴

1873-ban a fürdőbizottság kiadta Borszék monográfiáját, amit lefordítottak és kiadtak német, angol és francia nyelven is.¹⁰⁵ A szerző Dr. Cseh Károly fürdőorvos volt. A bécsi világkiállításra 1500 üveg borvizet vittek és 62 borszéki fényképet állítottak ki a császárvárosban.¹⁰⁶ 500 üveg vizet ingyen szétosztogattak

101 *Sürgöny*, 3. (1863) 77. sz.

102 A székely határőr családok részére, II. József császár által adományozott, közösségi tulajdonban lévő erdőterületek.

103 *Budapesti Hírlap*, 2. (1868) 108. sz. 1346.

104 CSEH 1873. 94.

105 CSEH 1873. 70

106 *Vasárnapi Újság*, 20. (1873) 21. sz. 251.

a vendégeknek, 100 üveggel adtak Gizella Habsburg főhercegnő április 20-i menyegzőjére és egy díszpéldányt Borszék monográfiájából. A világkiállításon aranyérmet kapott a borszéki borvíz. Ferenc József magyar király ekkor a *Borvizek királya* címet adományozta a borszéki ásványvíznek.¹⁰⁷

Az alsócsernátoni származású Dr. Cseh Károly 1871-től, pesti orvostudományi tanulmányai után, Ditróban volt községi orvos, minden második évben borszéki fürdőorvosi jogosultsággal. 1872 és 1875 között Háromszék vármegye képviselője volt a magyar országgyűlésben a Függetlenségi Negyvennyolcas Párt színeiben. A képviselőházban többször a székelyföldi vasútépítés fontosságát hangsúlyozta. 1875-től Székelyudvarhelyen folytatta munkásságát.¹⁰⁸

1874-ben a fürdő magánkezelésbe, a közbirtokosság kezébe került, egészen 1903-ig. Ez évben Margittay Gábor építésmérnök tervei alapján újjáépült a Lázár fürdő, keleti stílusban. Nevét gróf Lázár Józsefről kapta: „[...] homlokzatával a főutcára szolgál, fából készült és svájci modorra emlékeztető cirádákkal, lecsüngő ereszekkel van ékesítve, s élénk színei, valamint a közepén emelkedő magas kupolájával, melyet leginkább hasonlíthatok a bécsi kiállítás nagyszerű rotundájának kúpjához, – már messziről feltűnik Borszék nagyon is szerény lakóházai közül s igen kellemesen lepi meg az Alsó-Borszék felől közeledő vendéget. Belől egy előcsarnok, 6 vetkező, két toilette-szoba és egy egytükörű kerek fürdő áll a közönség rendelkezésére.

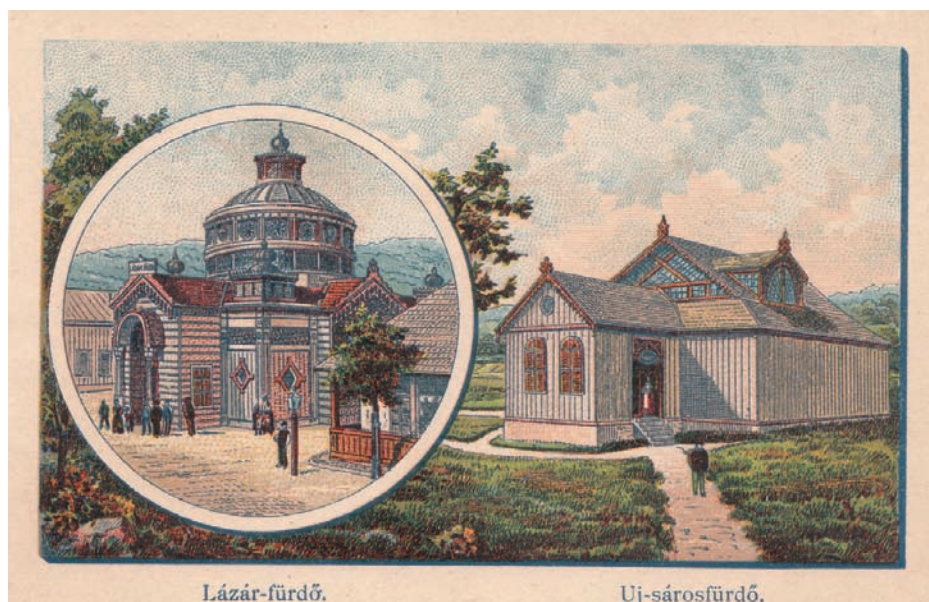
Az ünnepélyes megnyitás múlt hó [1874 július] 19-kén ment végbe a következő sorrenddel:

11 1/2 órakor három mozsár lövés után a főkút teréről a Rákóc[z]y indulója felvillanyozó dallamai mellett vonultunk a »Lázár-fürdőhöz«. Miután belől a vendégek elhelyezkedtek, az előcsarnokban a magyar nép-hymnust kezdé rá a zenekar, melyet az osztrák – Gotterhalte¹⁰⁹ – követett (egyetlen folt az ünnepélyen.) A zene elnémulása után Dr. Szöllősy Máté fürdő-orvos tartott hosszabb beszédet

107 *Nefejejs*, 15. (1873) 13. sz. 153.

108 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. 2. kötet*. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1893. 233-234.

109 Az Osztrák Császárság himnusza, mely Magyarországnak is hivatalos himnusza volt ekkor.

Borszéki fürdők
egy 1889. évi
képeslapon.
Forrás: [www.
kepeslapok.
wordpress.com](http://www.kepeslapok.wordpress.com)

[...].¹¹⁰ Ezután Margittay mérnök szólalt fel: „[...] igen helyesen ostromozza azon főurainkat s általában társadalmunk azon osztályát, mely a nagy uraság mértékét abban véli feltalálni, ha minél több pénzt pocsékol el a különben is gazdag külföldön, míg a szegény haza, melynek annyira szüksége van áldozatkész kezekre, a bukás szélén áll [...]”.¹¹¹ 1870 és 1876 között Margittay Gábor marosvásárhelyi mérnököt Borszék kiépítése céljából alkalmazták, aki szívén viselte a fürdő sorát, volt 48-as honvéd mérnökkari őrnagyként. 1877-ben jelent meg *A tölgyesi szoros és közlekedései és a székpataki új országút* című írása.¹¹²

A cikkíró is szimpatizálhatott a jelenlévő előkelőségekkel, azért is tehetett ironikus megjegyzést a császári himnusz megemlétekor. Az akkori politikai életet a Negyvennyolcas Függetlenségi Párt és a Felirati, 1875-től Szabadelvű Párt határozta meg. A Szabadelvű Párt Deák Ferenc és a kiegyezést pártoló politikai elit érdekképviselője volt, míg a Negyvennyolcas Függetlenségi Párt 1905-ig, hatalomra jutásáig folyamatosan ellenzékéből kritizálta a mindenkori kormányokat,

110 *Kecskemét*, 2. (1874) 35. sz.

111 *Kecskemét*, 2. (1874) 35. sz.

112 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 8. kötet. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1902. 558-559.

48-as alapon. A borszéki elit a Függetlenségi Párt szavazótáborához tartozhatott, főleg Dr. Cseh Károly képviselősege okán.

1875-ben Than Károly budapesti kémikus, egyetemi tanár négy közleményt ismertetett a Magyar Tudományos Akadémián a borszéki ásványvizek összetételéről. Megállapítása szerint „a borszéki források és különösen a Főkút minden eddig jól ismert ásványvizek között szénsav-tartalomra nézve a leggazdagabbak.”¹¹³ Ez évben a Kossuth kútra fedett sétateret és pincét (jégvermet) építettek. Dr. Szöllősy Máté fürdőorvos pedig gyorskocsi vállalkozást indított Marosvásárhely és Borszék között. Fokozottan kellett vigyázni a közbiztonságra is, hiszen a területet szinte minden irányból a vadon vette körül és a Maros menti utazás is veszélyeket rejtett magában. Akkor még sem kiépített műút, sem vasút nem volt Szászrégen és Gyergyó között. Dr. Szöllősy igyekezett bevonni a hatóságokat az utazás biztosítása érdekében: „Romániából a székelyföldre rablók törtek be. [...] Tordamegye felső kerületében fekvő Bisztra nevű szétszórt községbe [1875] jun. 23-án 11 rabló betört és az ottan elvonultan élő gr. Rhédey Istvánnét, Csernátoni Sándort és egy zsidót kirabolták. [...] Tekintve Borszék érdekét, mihelyt másnap hazaértem, a községi jegyzőnek a hallottakat elbeszéltem a ki a jelentést azonnal meg is tette, azon kérelemmel, hogy a környék biztontartása végett Déda, Bisztra, Rotosnya és Ó.-Topliczára egy-egy szakasz honvédet tegyenek; mielőtt egyetlen Borszékre utazó vendéget is kellemetlenség érhetne.”¹¹⁴ Ez év augusztusában a Borszéki-hágón is fosztogatások történtek: „Nem régiben is (augustusban) Moldvából betört oláh rablócsapat fenyegette ezen utat, ki is fosztott egynehány embert és ráijesztett a főispán¹¹⁵ lovaira is, melyek megbokrosodva ragadtak vissza, lefelé a lejtőn Borszék felé. Azóta katonaság van kirendelve az országút őrzésére. Találkoztunk is sűrűn a jövő-menő őrzéssel. A mire azonban már nem is volt szükség, mert a rablócsapat széjjel van ugrasztva és vezére löve, fogva a szentmiklósiak vendégszeretetét élvezi, még le is fotografiroztatták. [...] Vallatják erősen, vall is hűségesen, minden nap százféleképp – ugyanazon

113 THAN Károly: *Vegyelemzések*. In: *Értekezések, a Magyar Tudományos Akadémia értesítője*. IX. évfolyam. 1. sz., Budapest, Athenaeum Nyomda, 1875. 79.

114 *Pesti Napló*, 26. (1875) 154. sz.

115 A gyergyóalfalvi Mikó Mihály (1817-1881) először Csíkszék főkirálybírója volt, majd ditrói kerületi képviselő, később Csíkvármegye főispánja lett.

kérdésekre. Legalább a vallatók gyönyörködhetnek a változatosságon, melynek bővében vannak.”¹¹⁶

Gyakran jelentek meg a sajtóban úti beszámolók is Borszékéről, melyekben az utazás nehézségeiről a tájak szépségére igyekeztek terelni a figyelmet: „[...] Mert Budapestről Borszék sok macskaugrás ám! Szász-Régenig vasúttal röpillünk, onnan pedig egy hosszú nyári napot kell végigkocognunk holmi fiákeren. [...] Ez a havasi út olyan elragadó, hogy az ember észrevétlenül valami édes, méla varázslatba esik, a mint tekintetét végig legelteti a sötét fenyvesek méltóságos, komor birodalmán. [...] A tetőről hamar leértünk Borszékra, melynek fürdőtelepe sűrű fenyőerdőktől környezett tágas völgykatlanban fekszik. Már távolról látható, hogy itt nagyobb szabású fürdővel van dolgunk. Stilszerű villái messze integetnek a közeledő elé. A telepen egyszerre valami előkelőbb világ levegőjében érezzük magunkat. Széles, jól gondozott főút, kétfelől éjjeli lámpák oszlopával. Balkonos villák, boltok, bazárok, vendéglők s egy pár fényképész minta kirakata. Szerteszét tisztára separt sétatutak fehéren kanyargó csíkjai, melyek itt is, ott is a szomszédos fenyvesek csöndes sűrűjébe futnak. [...] Egyébiránt Borszék vonzóereje nem is az efféle külsőségekben áll, hanem jó levegőjében és pompás vizeiben, melyek itálnak és fürdőnek majdnem páratlanok. [...] A fürdők berendezése is teljesen modern, minden tekintetben [...]”¹¹⁷

1878-ban „a megnyerő modorú, derék férfiú”¹¹⁸ Dr. Szöllősy és társai részt vettek négy láda borvízzel a párizsi világkiállításon, ahol ezüstérmet nyertek. Dr. Cseh Károly javaslatára a kőcsúcsi kutat Arany János névre keresztelték el. A Kossuth kúthoz hat éjjeli lámpát szereltek fel és egy kávéházat is építettek. 1879-ben elkezdték a Fürdői Múzeum megépítését aszerint, ahogyan a magyar orvosok és természetvizsgálók XVIII. nagygyűlése javasolta Előpatakon az ott felszólaló Dr. Cseh Károlynak.¹¹⁹

116 Dr. DOBRÁNSZKY Péter: *Emlékhangok a Székelyföldről*. Budapest, Nyom. Buschmann F.-nél, 1875. 79.

117 *Székely Nemzet*, 13. (1895) 109. sz.

118 *Fővárosi Lapok*, 11. (1874) 168. sz.

119 KOZMA Ferenc: *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota*. Budapest, 1879. 367.

A Kossuth kút
1899-ben. Forrás:
A mi fürdőink. 2,
(1899) 1. sz. 3.

1880-ban a szentmiklósi Dr. Fejér Dávid, a „gyógytudományok” doktora, sebészeti tanársegéd, lett a fürdőorvos. A fürdőélet fénykorát élte, csupán a közlekedési viszonyok okoztak problémát továbbra is. Végül 1882-ben megkezdődött a Maroshévíz-Borszék közötti hadászati út építése, Baross Gábor, 1883-tól közlekedésügyi államtitkár, későbbi „vasminiszter” jóvoltából, akinek emlékére emlékművet is állítottak a Borszéki-hágón.

A fürdőigazgatóság a berlini és trieszti világkiállításokra kiküldött 200 palack borvizet és ezer német nyelvű példányt Borszék monográfiájából. Ekkor járt Borszéken Blaha Lujza színésznő is. Egy hónapot töltött a remetei Mélik örmény család szállójában: „[...] férjével¹²⁰ együtt kiváló figyelmet tanúsít Borszék közönsége iránt, Streliczki¹²¹ által készített, művészi kivitelű nagy mellképet ajándékozott a fürdőnek, mi a közönségre igen jó hatást tett. Ősszel a bárói pár nyaralót épített a fürdőben.”¹²² A kor ünnepekt dámája a Lobogó forrás vizét itta, benne fürdött átlag 8-9 percet (7 C fokos vízben). Fellépett az 1883. augusztus 12-i hangversenyen is.

120 Blaha Lujza (született: Reindl Ludovika) 1881-ben ment feleségül harmadik férjéhez, báró Splényi Ödön rendőrtanácsoshoz.

121 Streliczky Lipót budapesti fényképész volt. Képeivel az 1867-es párizsi világkiállításon elismerő oklevelet szerzett.

122 *Fővárosi Lapok*, 20. (1883) 183. sz.

A Mélék szálloda.
Forrás: www.kepeslapok.wordpress.com

Ekkor már élvezhette a Kossuth kúthoz, a József főherceg kúthoz, a torna-körönd-höz vezető, szépen rendezett sétányokat és a szerelmesek útját. A kertész kertjében mintegy nyolcvanféle rózsát csodálhatott meg. Dr. Szilvássy János orvos méhészte, kertészete és halastava lenyűgözte a látogatókat. Elkészült a főtéren a szökőkút is (a Főkút közelében). Ha úgy tartotta a látogató kedve, magyar, román és német nyelvű hírlapokat is olvashatott. Az olvasóteremben 17 újság, folyóirat volt, köztük kolozsvári, budapesti, berlini és bukaresti lapok. 1886 és 1889 között Borszéken külön helyi havilap járt *Igazság* néven, melyet Ditróban nyomtattak.¹²³ Gárdonyi Géza író 1900. június 10-22. között Borszéken tartózkodott és itt írta meg három felvonásos színművét, *A bor-t*. A vendégek zöme belföldről érkezett, pl. 1882 nyarán 700 vendégből többek között 122 Marosvásárhelyről, 76 Szentmiklósról, 26 Budapestről, 58 Romániából és négy Bécsből látogatott ide.¹²⁴

1889-ben megépült a Remény szálloda, 28 szobával, nagyvendéglővel, Kantner János mérnök tervei alapján, 200.000 korona¹²⁵ összegből.¹²⁶ Ennek ellenére

¹²³ *Igazság*, 3. (1888) 3. sz.

¹²⁴ WIRTH István: *Fürdőkultúra*. Gödöllő, Szent István Egyetem, 2011. 89. (a továbbiakban: WIRTH 2011)

¹²⁵ A korona osztrák-magyar pénznemet 1892-ben vezették be és használata 1900-tól lett kötelező. Két forint ért egy koronát az átváltáskor.

¹²⁶ ANTAL 1984. 846.

Borszékfürdő közösségi terekben továbbra is szegényes volt a növekvő igényekhez képest. A létező terek már idejétmúltakká váltak, hiszen fűtetlenek voltak, a benedvesedett falak kellemetlen levegőt árasztottak, és a könyvtárban „általános rendetlenség” uralkodott.¹²⁷

Beüzemelték a Hidegvíz gyógyintézetet és rendszeresítették a fürdőorvosi állást. Ekkor Dr. Szilvássy János lett az új fürdőorvos, aki tapasztalatcserére indult, felkeresett több hazai és külföldi fürdőt (12 osztrák és cseh fürdőt). 1890-ben megjelent a fürdőorvos gazdagon illusztrált könyve *Borszék monográfiája*¹²⁸ címmel. Emiatt konfliktusba keveredett Dr. Cseh Károllyal, aki plágiummal vádolta meg. Nyilvános vitájukat a sajtó is leköszölte, végül Dr. Szilvássyt felmentették a vádak alól.¹²⁹

Szilvássy 1893-ban a budapesti Balneológiai Kongresszuson a borszéki Lóbogó fürdő élettani hatásáról értekezett. Tagja volt a Kolozsváron megalakult Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Balneológiai szakosztályának. Ennek keretében végezte tudományos kutatásait is. Pácienseinek a borvíz ivókúrát a reggeli órákra javasolta, melyet tejjel vegyítve ittak. Ezt 15-20 perces sétának kellett követnie. A gyógyfürdőzést a reggeli után 1-2 órával tartotta hatásosnak. A hideg vizes medencékben 5-15 percet, míg a melegített medencékben 20-30 percet maradhattak a vendégek.

1894-ben a készülő Ezredéves Világkiállításra Borszék ezer forinttal járult hozzá a balneológiai pavilon megépítéséhez. Ekkor 64 villa, kb. 360 szobával várta a vendégeket.¹³⁰ Négy vendéglő állt rendelkezésre, ebből egy izraelita, továbbá egy „kifőzőnő és egy korcsma-vendéglő” is volt.¹³¹ Az év fő tevékenysége a fürdőtelep fásítása volt, melynek során beültették a főutak két oldalát fákkal.

127 IMECS-MAGDÓ Eszter: *A Fejér Lajos által Borszékra tervezett szálloda és gyógyterem.* In: *Certamen. II.* Szerk.: EGYED Emese, BOGDÁNDI Zsolt, WEISZ Attila. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2015. 448. (a továbbiakban: IMECS-MAGDÓ 2015)

128 SZILVÁSSY János: *Borszék monográfiája.* Budapest, 1890.

129 *Magyar Polgár*, 6. (1892) 199. sz.

130 *Csiki Lapok*, 6. (1894) 23. sz.

131 SZILVÁSSY János: *Borszék.* In: *Erdély*, 3. (1894) 3. sz. 179.

A korabeli borszéki épületek architektúrájának legkarakteresebb vonása a vakolatlanul hagyott faszerkezet. A korszakban a középítkezésekből kiszoruló faanyag fokozatosan – a szórakozást, pihenést elegyítő – fürdői életmód elfogadott stíluseszményévé vált, és esztétikailag hamar rátalált a romantikus szemlélet által felkarolt gerendavázis építészeti gyakorlatra.¹³²

A Reményi
szálloda 1915-ben

A favázis nyaralók (villák) fundamentuma terméskőből készült, ami az építkezésekhez helyben rendelkezésre állt. Az épületeknek pincelakása is volt, ami szintén kőből épült. Itt lakott a házmester, későbbiekben a villafelelős. A többszintes épületek falai fenyőfából (boronából) készültek, amit az ácsok faragtak szögletesre, hogy egymásra helyezve megálljanak, keresztboronás formában. A falakat kívül-belül sárral tapasztották és fehérre meszelték. Az erkélyekkel ellátott épületeket nagyméretű ablakok tették világossá. A gerendák, a szarufák és a földem is fenyőfából készült. A manzárdot is beépítették és vendégfogadásra tették alkalmassá. A tetőre zsindely, esetenként dránica került. A fűtés cserépkályhával történt, viszont az épületeket zömmel csak nyáron használták. Kezdetben

132 IMECS-MAGDÓ 2015. 456.

Az *Igazság*
1888. májusi
száma Borszéket
reklámozta

sem vezetékes víz, sem villanyvilágítás nem volt. A bútorzat szegényessége esetén a vendégek magukkal hozták a szükséges bútordarabokat is lehetőségük szerint.

Az 1895-ben megjelent fürdőtörvény előírta az illendő fürdőruha viseletét. Tiltották a „fecskendezést, bukdácsolást, buktatást, köpködést, szappannal való mosakodást.” Illett két társalgási témát kerülni: a politikát és a vallást. Öltözőkabinok léte és használata kötelező volt. Be kellett tartani az emberi érintkezés szabályait, az udvariassági és illemszabályokat.¹³³

1896-ban az államalapítás ezredik évfordulójára a fürdőtelep északkeleti részén hatalmas virágágyást hoztak létre és virágdíszekből kiírták az 1896-os évszámot. Régi képeslapok ma is őrzik ennek emlékét. Ez évben Borszék közigazgatásilag önálló lett, anyakönyvet is ettől az évtől vezettek. 1898-tól Gyergyó-Borszék helyett hivatalosan Borszék lett a település neve.

1901-ben, 50 éves korában meghalt Dr. Szilvássy János borszéki fürdőorvos. Helyét Dr. Vámosy Zoltán, budapesti egyetemi magántanár, az Országos

¹³³ WIRTH 2011. 88.

Balneológiai Egyesület igazgatósági tagja vette át. Hankó Vilmos, az Erdélyi Kárpát-Egyesület budapesti közgyűlésén találóan jegyezte meg: „Borszék és Előpatak jártak elől a példaadásban, amidőn tudományosan és gyakorlatilag kitűnően képzett fővárosi orvosokat hívtak állandó fürdőorvosnak.” Hosszú távra terveztek azzal is, hogy a közbirtokosság a fürdőalkalmazottak gyermekeinek ösztöndíjakat juttatott. Volt olyan helyi fiatal, aki a selmecbányai Erdészeti Főiskolán képezhette tovább magát vagy éppen Bécsben fürdőgyógyászatot tanult.¹³⁴

A színvonalas orvosi ellátás mellett a fürdő kapacitása is fejlődött. 1902-ben 30 forrás, meleg szénsavas kád, vasas lábfürdő és hideg fürdő állt rendelkezésre. „A víz kiemelése [...] kancsóba merítés útján történik, s ebből nyerik saját poharukba a betegek. A forrás foglalása és fedése tisztasága által tűnik ki. A vizet sokan melegítve, esetleg kecske-, bivaly- vagy tehéntejjel keverve iszszák az orvos rendelése szerint.”¹³⁵ – számolt be borszéki tapasztalatairól Hainiss Géza, budapesti gyógyszerész, gyermekorvos, aki balneológiai tanulmányutat szervezett Borszékre a budapesti orvosi kör tagjainak.

1903-ban a Magyar Királyi Belügyminisztérium január 8-i határozatával „nemzeti gyógyvíznek” minősítette a Főkút, a Kossuth és Boldizsár kutak vizét, melyek ettől kezdve állami védelmet élveztek. 1904-ben megváltozott a fürdő tulajdonjogi helyzete, élére bérlő került, aki Fekete Mór, bécsi vállalkozó lett. A közbirtokosság gyűlésein éles viták voltak a bérbeadást illetően. A gyergyóremetei Mélik István örmény származású nagybirtokos is tett ajánlatot, végül Sándor János Maros-Torda vármegyei főispán, Szabadelvű Párti országgyűlési képviselő közbenjárásának köszönhetően Fekete Mór vehette bérbe a fürdőt 50 évre.¹³⁶

Fekete még ez évben létrehozta a Borszéki Fürdővállalat Részvénytársaságot (hivatalos nevén: Fekete Mór és társainak borszéki gyógy- és ásványforrások, ásványfürdők és üveghuták vállalata). A bérlő, aki a csehországi Marienbad üdülőhely bérlője is volt, vállalta, hogy Ditró és Szárhegy közbirtokosságainak, mint tulajdonosoknak évente fizet 70.000 koronát 15 éven keresztül, később 80.000-et

134 ANTAL 1984. 846.

135 HAINISS Géza: *Balneológiai tanulmányút Erdélyben*. In: *Erdély*, 11. (1902) 1-3. sz. *A mi fürdőink (melléklet)* 25.

136 *Magyarország*, 13. (1906) 312. sz. 10.

A Borszéki
Fürdővállalat
Részvénytársaság
vezetősége 1908-
ban. Forrás:
*Budapesti Czim-
és Lakásjegyzék.*
20, (1908) 5. rész.
498.

Borszéki fürdővállalat részvénytársaság.

(V, hold-utca 9.)

Igazgatóság: Fekete Mór (Bécs), Fekete Samu (Rotterdam), Fekete Ignác (Borszék).

Felügyelőbizottság: Bartalis János, dr. Ladányi Miksa, Csillag Máté.

Orvosság: dr. Hartmann Sándor.

Főkönyvelő-czégvezető: Párai Vajna Kálmán.

Pénztárnok-czégvezető: Weiszburg Emil.

és az utolsó években pedig 90.000-et, 50 éven keresztül. A fürdő bérbeadására azért volt szükség, mert a közbirtokosságok nem tudták fenntartani saját erőből és meg akarták akadályozni a csődbe jutást, mivel 1899-től évente 90.000 korona felett volt a fürdő évi vesztesége.¹³⁷ Az ingatlanokból és a borvíz eladásából származó összjövedelem pedig 120.000 korona volt, tehát a két község fejenként 60.000 korona jövedelemben részesült. A közbirtokosságok borszéki vagyonának becsült értéke 1913-ra meghaladta a 600.000 koronát.¹³⁸

Fekete Mór továbbá azt is vállalta, hogy 10 éven belül befektet 500.000 koronát.¹³⁹ A fejlesztéseknek köszönhetően 1906-ra háromfázisú központi áramfejlesztő telep termelte az áramot, egy 80 lóerős gőzgép, egy 74 m²-es gőzkazánnal. A fürdővel szemben az ásványvíz-kereskedelem stabilabban fejlődött, a forgalomba kerülő ásványvíz mértéke elérte az évi 3 millió palackot. Alsó-Borszéken az üveggyár ehhez 1,8-2 millió palackot gyártott, ahol több mint 50 ember dolgozott.¹⁴⁰

137 A székelyföldi fürdők hátránya az ausztriai üdülőhelyekkel szemben a gyenge infrastruktúra és a rossz közlekedési viszonyok voltak. Míg a székelyföldi fürdők látogatóinak száma átlag, évi 2-3000 fő körül mozgott, addig a Monarchia más, ismertebb fürdőiben megfordult, akár több 10.000 ember is évente. Abbáziában egy nyáron több mint 40.000 ember fordult meg.

138 ANTAL 1984. 846.

139 *Magyarország*, 13. (1906) 312. sz. 10.

140 *Révai nagy lexikona. III. kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1911. 585.

848. Borszéki fürdővállalat részvénytársaság. — Budapest. — (1906—1954.) — VI., Teréz-körút 22. sz. — **Tífl.**: 162—84. — **Tárgya:** a borszéki fürdő bérlete. — **Alaptőke:** **500,000 K** — bemutatóra szóló **2,500** darab **200 K**-ás részvényben, melyre **150,000 K** lett befizetve. — **Elnök:** gróf Teleki László. **Igazgatósági tagok:** dr. Glücksthal Samu, gróf Teleki Artur, gróf Kornis Károly, dr. Riegler Gusztáv, dr. Bernády György, Tibor Róbert, Horánszky Lajos. **Felügyelő-bizottság:** Büchler Mór, Vágó Henrik, Urbán Adolf, dr. Miklós Armand, Kormos Ede, Fuchs Richárd. **Jogtanácsos:** dr. Steiner Lajos. **Főkönyvelő:** Somogyi Miksa. **Intéző:** Szekeres István. — A céget jegyzi: két igazgatósági tag, vagy egy, egy cégjegyző tisztviselővel. — **Alapszab.:** 1906 február 5. — **Közl.:** hiv. lap. — **F. é. (VII.) közgy.:** márczius 4.

Forrás: *Nagy Magyar Compass.* 41, (1913) 14. sz. 490.

1909-ben a MÁV vasúthálózat nagy ütemű fejlődésének köszönhetően, a vasútvonal elérte Maroshévizet. Innen már gyorsan és kényelmesen meg lehetett közelíteni az alig 26 km-re fekvő Borszékot. Maroshéviz és Borszék között később rendszeres automobiljárat is indult. A bérbevétel után Fekete Mór több embert elbocsátott és újakat vett fel, ami időszakosan a vendéglétszám visszaesésével járt: „De Fekete uraság ezen egy cseppet se tűnődött, mert mint maga mondja: ő nem reflektál a vendégekre, neki meg van az üzlet a székelyeken.”¹⁴¹

A Borszéki Fürdővállalat Részvénytársaság összes részvényét 1911-ben megvette a Magyar Ásványvíz Forgalmi és Kiviteli Részvénytársaság 43 évre, ami újabb lendületet adott a fejlesztéseknek.¹⁴² Krausz Pál, a társaság vezérigazgatója, 5-600.000 koronára rúgó fejlesztést tervezett.¹⁴³ Azonban még ez év végére a részvénytársaság csődközelbe jutott és 1912-ben a fürdőbérleti jogot vissza kellett adja a Borszéki Fürdővállalat Részvénytársaságnak.

1913-ban részvényes volt a Magyar Érték- és Iparbank is, mely három tagot delegált a részvénytársaság vezetőségébe.¹⁴⁴ Fekete Mór nem tartotta be maradéktalanul vállalt kötelezettségeit, hanem igyekezett inkább jó áron túladni a részvényeken.¹⁴⁵ A vállalt 500.000 korona befektetés helyett Fekete részvénytársasága egy szerényebb összegű, de impozáns szállót kezdett el építeni, amit azonban nem fogadtak el a közbirtokosságok, mivel nem felelt meg az építkezési

¹⁴¹ *Alkotmány*, 9. (1904) 205. sz.

¹⁴² *Magyarország*, 18. (1911). 46. sz. 18.

¹⁴³ *Magyarország*, 18. (1911). 40. sz. 15.

¹⁴⁴ *Pesti Napló*, 64. (1913) 269. sz.

¹⁴⁵ *Tükör*, 10. (1922) 36. sz. 8.

**Borszéki fürdővállalat részvénytársaság (1906) V., Hold-
utca 9. Telefon 16—93. Alaptőke 500,000 kor. 2500 db 200 koronás
részv., befizetve 30%₁₀. Igazgatóság: Fekete Mór (Bécs), Fekete
Samu (Rotterdam), Fekete Ignác (Borszék). Felügyelő-bizottság:
Bartalis János, dr. Ladányi Miksa, Csillag Máté. Ügyész dr. Hart-
mann Sándor. Öregvezetők Pávai Vajna Kálmán (főkönyvelő),
Weiszburg Emil (pénztárnok). (Közgy. 1908 márcz 19.)**

Mérleg 1907 december 31-én:

Gyári leltár	35,890	Részvénytőke	350,000
Építési anyag	71,917	Hitelezők	479,160
Ingatlanok	359,205		
Fürdőleltár	98,670		
Alapítási költség	19,507		
Biztosíték és pénzkészlet	16,234		
Adósok	73,084		
Áruk és anyagok	153,924		
Veszteség	929		
kor. 829,160		kor. 829,160	

A Borszéki
Fürdővállalat
Részvénytársaság
1906. évi
költségvetése.
Forrás: 1908-
1909. Pénzügyi
Compass. 18,
(1909) 2. rész.
222.

lemondott részvényeiről és a fürdő 1918-ban visszakerült a ditrói és szárhegyi közbirtokosságok kezébe.¹⁴⁹ A közbirtokosságokat az is zavarta, hogy a végén már nem tudták követni, hogy kikhez vándorolnak a részvények, így nem tudták, hogy szükség esetén kit lehet felelősségre vonni. Fekete Mór az 1916-os háborús események után többszöri felszólítás után sem vette át újra Borszéket és 1919-ben végleg megvált tőle.¹⁵⁰

1914-ben az Országos Munkásbiztosító Pénztár egymillió korona alaptőkével szanatórium megépítését határozta el Borszéken, amihez a közbirtokosságok ingyen adtak telket a Hétvezér forrásnál, azonban nemsokára kitört az első világháború.¹⁵¹

1915-ben a borszéki Fürdővállalat a háborúra való hivatkozással kérte, hogy a haszonbért engedjék el. Ez meg is történt, 120 ezer koronát elengedtek, ami viszont nem ellensúlyozhatta a világháború okozta gazdasági problémákat. 1916 őszén, a Román Királyi Hadsereg támadásakor, Borszék is pár hétre a román hadsereg fennhatósága alá került, ami a villák és középületek kifosztását vonta

szabályrendeleteknek.¹⁴⁶ Ezért a közbirtokosságok a részvénytársaságot beperelték a fejlesztések elhúzódnása miatt.¹⁴⁷ 1913-ban Csíkvármegye közigazgatási bizottsága is tárgyalta az ügyet, ahol Gyalókey Sándor főispán a közbirtokosságoknak adott igazat, elrendelve a szabálytalan építkezések lebontását.¹⁴⁸ Végül 1917-ben a főrészes, a bank

146 Fejér Lajos mérnök favázas épületet képzelt el, azonban a közbirtokosság szilárd anyagból szeretne volna megépíttetni a szállót. Fejér azért tervezett faházat, mert a lápos talaj, ahová épült volna, nem bírt volna el ekkora kőépületet. Lásd: IMECS-MAGDÓ 2015. 453.

147 *Pesti Napló*, 64. (1913) 269. sz.

148 *Székely Nép*, 31. (1913) 142. sz.

149 *Székely Nép*, 36. (1918) 46. sz.

150 *Ellenzék*, 43. (1922) 93. sz. 2.

151 *Székely Nép*, 31. (1913) 29. sz.

Forrás: *Budapesti Hírlap*. 35, (1915) 142. sz. 47.

maga után, amiben egyaránt részt vettek a megszálló katonák és a környék lumpen elemei. A körülményekről beszámolt a sajtó: „A román betörés a határszéli fürdők közül legérzékenyebben Borszéket sújtotta. Évtizedek munkája kell ahhoz, hogy a fürdőélet újból meginduljon. A parkok eltűntek; a fákat kivagdosták; a nyitott hideg fürdők bedőltek; a meleg fürdőkben se kád, se csővezeték. A sétatereken katonák sírjai domborulnak. A villákat teljesen kifosztották, még a kilincseket is elvitték. A fürdőn kívül fekvő kőszénbánya berendezése nem szenvedett nagyobb károkat.”¹⁵² A tűz martalékává vált a meleg fürdő és a bazár épülete is. A román hadsereg veresége és visszavonulása nyomán, 1916. október 19-én a településen berendezkedett a m. kir. 37. honvéd gyaloghadosztály-parancsnokság, Háber János altábornagy vezetésével, aki a Tölgyesi-szorosban zajló harcokat irányította. A hadműveletek a régióban, a román hadsereget 1916 novemberében felváltó orosz cári hadsereg ellen 1918 januárjáig tartottak.

Az osztrák-magyar és német katonák a fürdőt és a borvízüzemet ellenszolgáltatás nélkül használták. Több épületet lefoglalt a pozsonyi m. kir. 37. honvéd gyaloghadosztály saját használatra. A sebesülteket villákban és magánlakásokban

¹⁵² *Népszava*, 45. (1917) 135. sz.

helyezték el. Háber altábornagy 1916. november 6-án vendégül látta Urmánczy Jeromost, maroshévízi földbirtokost, aki beszámolt a látottakról: „[...] A fürdőben a Kossuth-kútnál volt felállítva egy [...] nehézüteg, amely szapora tűzzel árasztotta el az egyik hegycsúcsot. A fürdő-telepen elmentünk a bátyám villájába, s az oda beszállásolt Kappel tüzérszázadostól tudtuk meg, hogy egészen váratlanul egy leghevesebb ütközet színterén vagyunk. A különféle helyen felállított ágyúk szüntelenül dörögtek, jelentések érkeztek egymásután, a fürdőházat eddig soha nem látott telefondrót huzalok kötötték össze és itt volt alkalmam először és élvezettel látni egy ütközet nagyszerű technikai megszervezettségét.”¹⁵³

1918 őszén az Osztrák-Magyar Monarchia elveszítette a háborút, az osztrák-magyar katonaság kiűrtette Gyergyó vidékét is. A Román Királyi Hadsereg Moldva felől 1918. november közepén lépte át ismételt a magyar-román határt és vonult végig a Tölgyesi-szorosban is. Borszék településére is nemsokára bevonultak a román csapatok. A fürdő a teljes pusztulás állapotában volt: „Valamikor ez a név – Borszék – Erdély egyik gyöngyét jelentette, – ma pusztulás és reménytelenség. A villák, szállodák ablakok, ajtók nélkül bámulnak üres nyílásaikkal az előttük elmenő vakmerő vándorra. [...] A Lobogó sétány gyönyörű fenyőszora az utolsó szálig lehántva és kiszáradva hirdeti, hogy a XX. században az embereken úrrá lett a rombolás démona. A fürdők kabinjai ajtók nélkül néznek.”¹⁵⁴

Konklúzióként elmondhatjuk, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia idején Borszék az arisztokrácia és a polgárság egyik kedvenc nyaralóhelye volt.¹⁵⁵ A helyi gazdaság tőkeszegénységét idővel a befektetők által hozott tőke ellensúlyozta, az infrastruktúra fokozatosan javult, míg nem a világháború véget nem vetett a fejlődésnek. Ez volt Borszékfürdő első, és talán a legszebb fénykora, annak ellenére, hogy az idegenből jött vállalkozók és a helyi közösség között nem mindig volt felhőtlen a viszony.

153 NAGY József: *Az első világháború hadieseményei a Békás- és Tölgyesi-szorosokban (1916-1917)*. In: *Gyergyói Szemle*, 2. (2016) 1. sz. 29.

154 *Csiki Lapok*, 30. (1918) 27. sz.

155 A magyar politikai elit tagjai kevésbé látogatták a magyarországi fürdőket, mivel előszeretettel nyaraltak osztrák üdülőközpontokban, ahol a császári család tagjai is tartózkodtak. Így volt alkalmuk, akár privát kapcsolatot is kialakítani a Habsburgokkal, ami akkor előnyökkel járhatott.

Cultura balneară și turismul medical în Borsec

Cultura balneară trece în revistă activitatea balneară de la începuturi până în 1918 pe baza presei și a literaturii de specialitate. Într-o ordine cronologică enumerăm principalele evenimente din fiecare perioadă istorică. Analizăm condițiile materiale, spațiile de cazare și de tratament, posibilitățile de distracție. Facem cunoștințe cu personalitățile epocii (oameni de științe, scriitori, poeți, artiști, politicieni) care au perindat prin Borsec. Enumerăm principalele boli care se pot vindeca la Borsec, fie prin cură de băut, fie cu ajutorul băilor cu apă minerală carbogazoasă. Însirăm numele medicilor balneari care au activat în Borsec de-a lungul anilor, și au făcut posibilă vindecarea sutelor, miilor de oameni, sau măcar au diminuat durerile provocate de diferite boli.

Spa and health tourism in Borsec

This study provides an insight into the bath life of Borsec from the beginning to 1918. It guides us, with the help of contemporary press and other written documents, through the ages to the present, highlighting the important events of each period that have had an impact on the spa life. We can follow the financial development, the development of the accommodation, the use of the health factors and the entertainment facilities. We learn about the habits of the time, the personalities that have turned up here: scientists, writers, poets, artists, historical figures. Beyond the bathing habits of the age, we learn about the diseases for which Borsec's water is recommended in the form of drinking it or bathing in it. We string together the names of the spa doctors who worked in Borsec throughout the years, and made it possible to cure hundreds, thousands of people, or at least lessen the pain caused by various diseases.